

Gorazd Bajc* in Janez Osojnik**

Obisk Mihaila Gorbačova v Jugoslaviji marca 1988 in jugoslovansko-sovjetska deklaracija***

IZVLEČEK

Na podlagi analize arhivskega gradiva nekaterih zahodnih držav, takratnega časopisja in najbolj relevantne znanstvene literature se članek osredotoča na obisk generalnega sekretarja Centralnega komiteja Komunistične partije Sovjetske zveze Mihaila Gorbačova v Jugoslaviji marca 1988. V tem oziru obravnava okoliščine obiska, njegov potek, pomen za dogajanje v Evropi in svetu ter ocene srečanja v Jugoslaviji izbranih držav zahodnega bloka. Avtorja poudarjata zlasti dva vidika obiska. Prvi predstavlja obisk Gorbačova, ki se je med drugim mudil tudi v Sloveniji, kjer se je srečal z republiškim vrhom, drugi pa sprejem in podpis jugoslovansko-sovjetske deklaracije, ki je na novo definirala odnose med državama, obenem pa sprožila vprašanje, ali je njena formulacija predstavljala začetek konca Brežnjeve doktrine.

Ključne besede: Mihail Gorbačov, Sovjetska zveza, Jugoslavija, Brežnjeva doktrina, konec hladne vojne

* Dr. izr. prof., Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, 2000 Maribor; gorazd.bajc@um.si

** Mag., mladi raziskovalec, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, 2000 Maribor; janez.osojnik1@um.si

*** Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti št. P6-0372, projekta Kultura spominjanja gradnikov slovenskega naroda in države št. J6-9354 in bilateralnega projekta znanstvenoraziskovalnega sodelovanja med Republiko Slovenijo in Rusko federacijo Razpad Jugoslavije, razpad Sovjetske zveze: mednarodni vidiki v luči delovanja disidentov št. BI-RU/19-20-013, ki jih financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

ABSTRACT

MIKHAIL GORBACHEV'S VISIT TO YUGOSLAVIA IN MARCH 1988 AND THE YUGOSLAV-SOVIET DECLARATION

Based on the analysis of the archival materials from several Western countries, the press from that period, and the most relevant scientific literature, the article focuses on the visit of the General Secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union Mikhail Gorbachev to Yugoslavia in March 1988. In this regard, the circumstances of this visit to Yugoslavia, its course, and importance for the developments in Europe and worldwide as well as its assessments by the selected Western Bloc countries are analysed. The authors highlighted two aspects of the visit in particular. The first aspect is Gorbachev's visit that also included Slovenia, where he met with the leaders of the republic; and the second is the adoption and signing of the Yugoslav-Soviet Declaration that redefined the relations between the two states while simultaneously raising the question of whether its formulation represented the beginning of the end of the Brezhnev Doctrine.

Keywords: Mikhail Gorbachev, Soviet Union, Yugoslavia, Brezhnev Doctrine, the end of the Cold War

Uvod

Marca 1988 je generalni sekretar Centralnega komiteja Komunistične partije Sovjetske zveze (CK KPSZ) Mihail Sergejevič Gorbačov obiskal Jugoslavijo in se ustavil tudi v Sloveniji. Čeprav je bil to obisk enega izmed tedanjih najpomembnejših svetovnih politikov, v slovenski historiografiji še ni bil temeljito obdelan. Še največ je o njem pisal Božo Repe v biografiji prvega slovenskega predsednika Milana Kučana¹ in delu o družbenem dogajanju v osemdesetih letih, ki ga je napisal v soavtorstvu z Darjo Kerec.² V tujem zgodovinopisju se obisk največkrat omenja v kontekstu lajšanja napetosti med vzhodnim in zahodnim blokom, na predvečer dezintegracije prvega. V tem kontekstu velja izpostaviti Marka Kramerja,³ Marka A. Cichocka⁴ in Josipa Glaurdića.⁵ Precej dobro je obdelan sovjetski pogled na obisk, ki ga je prispeval Sergej

1 Božo Repe, *Milan Kučan. Prvi predsednik* (Ljubljana: Modrijan, 2015).

2 Božo Repe in Darja Kerec, *Slovenija, moja dežela: družbena revolucija v osemdesetih letih* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2017).

3 Mark Kramer, »Beyond the Brezhnev Doctrine: A New Era in Soviet-East European Relations?«, *International Security* 14, št. 3 (1989–1990).

4 Mark A. Cichock, »The Soviet Union and Yugoslavia in the 1980s: A Relationship in Flux«, *Political Science Quarterly* 105, št. 1 (1990).

5 Josip Glaurdić, *The Hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia* (New Haven in London: Yale University Press, 2011).

Romanenko.⁶ V pričujočem članku avtorja predstavita pomen obiska v ožjem kontekstu, v okviru razvoja jugoslovansko-sovjetskih odnosov, in širše, kot enega izmed korakov k spremembam v vzhodnem bloku in naposled h koncu hladne vojne. O tem priča tudi zanimanje držav na Zahodu, ki so Gorbačovov obisk pozorno spremljale.

»Blaženje« Brežnjeve doktrine

Osemdeseta leta 20. stoletja predstavljajo razrešitev hladne vojne. K temu je s svojo politiko, med drugim z odklonitvijo leta 1968 razglašene Brežnjeve doktrine o t. i. omejeni suverenosti držav vzhodnega bloka, pomembno prispeval zadnji voditelj Sovjetske zveze Gorbačov, ki je položaj generalnega sekretarja CK KPSZ zasedel 11. marca 1985. Že na pogrebu svojega predhodnika Konstantina Černenka, kot piše britanski politolog in zgodovinar Archie Brown, je voditeljem držav Varšavskega pakta dejal, da bodo v prihodnje meddržavni odnosi temeljili na enakopravnosti, da bi se torej razveljavila Brežnjeva doktrina. Gorbačov je menil, da drugi voditelji, kot nadaljuje Brown, tega bodisi niso razumeli bodisi niso verjeli v kaj takega. Niso pa vsi imeli interesa do povsem avtonomne politike svoje države, saj bi lahko bila s tem, ko bi bila odpravljena grožnja pred posegom Sovjetske zveze oziroma držav Varšavskega pakta, ogrožena njihova oblast.⁷ Po mnenju Georgija Šahnazanova, tesnega Gorbačovovega pomočnika, ta ni bil nagnjen k vlogi voditelja vzhodnega bloka.⁸

Svojo zunanjepolitično usmeritev je Gorbačov nakazal že pred zasedbo vodilnega položaja Sovjetske zveze, ko je decembra 1984 na obisku v Veliki Britaniji izjavil, da je zunanja politika vsake države neločljivo povezana s stanjem v državi sami.⁹ Te besede eksplicitno res ne govorijo o samostojni politiki držav Varšavskega pakta, lahko pa jih razumemo v smislu, da je bilo treba narediti spremembe na tem področju. Mogoče je tudi razumeti, da je bila svetla točka k temu že v tajnosti sprejeta odločitev sovjetskega politbiroja junija 1981, da na Poljsko, kjer se je obstoj uveljavljenega reda v vzhodnem bloku znašel v nevarnosti, ne pošljejo vojaških čet. Kanadski politolog Jacques Lévesque ocenjuje, da je k tej odločitvi prispeval strah oboroženega odpora in tudi dela poljske vojske, ki bi se tako boril proti enotam Varšavskega pakta, pa tudi strah pred mednarodnimi sankcijami proti Sovjetski zvezi.¹⁰ Ruski zgodovinar Vladislav M. Zubok pa je odločitev politbiroja argumentiral s pomanjkanjem hrane v večjih mestih, kar bi lahko povzročilo proteste. Tako se je Sovjetska zveza, kljub prošnjam poljskega generala Wojciecha Jaruzelskega po pomoči, odločila dati prednost domačim

6 Sergej Romanenko, »Višenacionalna država i/ili višestranački sistem – SSSR i SFRJ u periodu 1985.–1991.« v: *Slovenska pot iz inopartijskega v demokratični sistem*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012).

7 Archie Brown, »The Gorbachev Revolution and the End of the Cold War.« v: *The Cambridge History of the Cold War*, zv. 3, ur. Melvyn P. Leffler in Odd Arne Westad (Cambridge in New York: Cambridge University Press, 2011), 247, 253.

8 Romanenko, »Višenacionalna država.« 38.

9 Brown, »The Gorbachev Revolution.« 245–47.

10 Jacques Lévesque, »The East European Revolutions of 1989.« v: *The Cambridge History of the Cold War*, zv. 3, 313.

razmeram (ob tem vseeno velja poudariti, da je bila še vedno zapletena v spopade v Afganistanu).¹¹

Omenjeno dogajanje leta 1981 in zlasti Gorbačovove smernice v zunanji politiki so nakazovali na velike spremembe v vzhodnem bloku. Gorbačov je v memorandumu sovjetskemu politbiroju junija 1986 in nato še na srečanju z voditelji vzhodnoevropskih držav članic Sveta za vzajemno ekonomsko pomoč novembra istega leta poudaril, da je treba odnose med socialističnimi državami vzpostaviti na prostovoljni in enakopravni ravni.¹² Podobno stališče je zavzel med srečanjem s predsednikom predsedstva CK Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ) Milankom Renovico decembra 1986¹³, ko je dejal, da nobena partija ne more trditi, da je njena pot socializma edina prava.¹⁴ O takšni spremembi v politiki Sovjetske zveze preostale države Varšavskega pakta niso imele enotnega mnenja. Kot ugotavlja Lévesque, sta se ustvarila dva bloka. Enega sta predstavljali Poljska in Madžarska, ki sta podpirali usmeritev nove sovjetske zunanje politike, Bolgarija, Romunija, Češkoslovaška in Nemška demokratična republika pa so temu nasprotovale.¹⁵

Vsaj v teoriji je delovalo, da bodo države Varšavskega pakta lahko dosegle status, ki ga je Jugoslavija leta 1948 pridobila na neprostovoljen način: socialistična država s samostojno politiko. Tako ne preseneča, da Gorbačov pri oblikovanju svoje zunanje politike ni imel problema s posebnim statusom Jugoslavije. V luči sprememb pa se je tudi med obema državama pojavila potreba po redefiniranju medsebojnega odnosa. Tako je sovjetskemu politbiroju poročal zunanji minister Sovjetske zveze Eduard Ševardnadze po obisku Jugoslavije med 19. in 21. junijem 1987. Jugoslovanski politični vrh in tudi državljani nasploh naj bi si želeli sprejema nove deklaracije ob obisku Gorbačova v Jugoslaviji, ki je bil sprva predviden za leto 1987.¹⁶ Na podlagi analize gradiv CK ZKS je italijanski zgodovinar Christian Costamagna kot razlog preložitve obiska navedel, da je Gorbačov želel pred prihodom videti, kako se bodo razvijali notranji jugoslovanski problemi. Sovjetski voditelj je namreč menil, da je samoupravljanje v krizi, jugoslovanska avtoriteta znotraj neuvrščenih je padala, Zahod pa je jugoslovansko zadolženost izkoriščal za svoje cilje.¹⁷ Ševardnadze je v izjavi za javnost takoj po obisku poudaril, da so odnosi med državama že takrat potekali na enakopravni ravni in v vzajemnem sodelovanju.¹⁸

11 Vladislav M. Zubok, »Soviet Foreign Policy from Détente to Gorbachev, 1975–1985,« v: *The Cambridge History of the Cold War*, zv. 3, 107.

12 Brown, »The Gorbachev Revolution,« 253.

13 Cichock, »The Soviet Union and Yugoslavia,« 62.

14 Romanenko, »Višenacionalna država,« 39.

15 Lévesque, »The East European Revolutions,« 315.

16 »Report on Eduard Shevardnadze's Visits to Bulgaria, Hungary and Yugoslavia, 9. 7. 1987,« v: *Masterpieces of History: The Peaceful End of the Cold War in Europe, 1989*, ur. Svetlana Savranskaya, Thomas Blanton in Vladislav Zubok (Budapest in New York: CEU Press, 2010), 255.

17 Christian Costamagna, »Yugoslavia and the Special War in Late Socialism: New Research Perspectives,« *Serbian Studies Research* 8, št. 1 (2017): 135.

18 »Optimistično o stikih med Jugoslavijo in SZ,« *Delo*, 22. 6. 1987, 1.

Obisk Gorbačova v Jugoslaviji marca 1988

Ideja o podpisu dokumenta, ki bi redefiniral sovjetsko-jugoslovanske odnose, ni bila nelogična že z vidika »zastarelosti« dotedanjih deklaracij, ki sta te odnose definirali. Po smrti Josipa Stalina leta 1953 in prihodu Nikite Hruščova na najvišji položaj v Sovjetski zvezi so se odnosi začeli sproščati. Hruščov je 26. maja 1955 obiskal Jugoslavijo in zadnji dan obiska, 2. junija, podpisal Beograjsko deklaracijo, ki je tudi formalno obnovila odnose med državama po letu 1948. Določala je, da odnosi med državama temeljijo na načelih enakopravnosti in spoštovanja. Ti načeli naj bi veljali tudi za odnose med Sovjetsko zvezo in drugimi socialističnimi državami, s katerimi je Jugoslavija lahko obnovila odnose. Deklaracija sicer ni premostila ideoloških razlik med obema partijama, zato med njima ni prišlo do povezovanja.¹⁹ To se je spremenilo ob koncu obiska Josipa Broza Tita v Moskvi, kjer se je mudil med 2. in 23. junijem 1956. V dokumentu, t. i. Moskovski deklaraciji, je bila formalizirana obnova stikov med partijama na načelu enakopravnosti. Hkrati sta se obe strani strinjali, da v praksi po svetu obstaja več različnih implementacij socializma. Kot ugotavlja zgodovinar Svetožar Rajak, je deklaracija priznala Jugoslavijo kot socialistično državo na ideološki ravni, hkrati pa njen poseben položaj v svetu (izven vzhodnega bloka).²⁰ V drugi polovici leta 1956 si je sovjetska stran prizadevala pripeljati Jugoslavijo ponovno v okvir vzhodnega bloka – tako je mogoče razumeti deklaracijo CK KPSZ, sprejeto 13. julija 1956, ki je jugoslovansko držo ob sprejemu Moskovske deklaracije označila za uničevalno za vzhodni blok –, a ji to ni uspelo tudi zaradi revolucije na Madžarskem.²¹ Na splošno so po sprejetju Moskovske deklaracije odnosi med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo nihali: nekajkrat se je Beograd sicer približal Moskvi, na primer med izraelsko-arabskima vojnama 1967²² in 1973,²³ obenem sta se vodstvi obeh držav večkrat srečali, vendar do marca 1988 nista sprejeli večjih deklarativnih sprememb o medsebojnih odnosih (leta 1971 je denimo Leonid Brežnjev ob obisku v Jugoslaviji le potrdil veljavnost Beograjskega sporazuma).²⁴

Gorbačov se je v Jugoslaviji, ki naj bi jo po mnenju sovjetske strani obiskal zaradi izražanja podpore vodstvu partije po ohranitvi Jugoslavije kot federativne države – tako ruski zgodovinar Sergej Romanenko navaja spomine Vadima Andrejeviča Medvedeva, sekretarja CK sovjetske partije, ki je ob obisku spremljal Gorbačova²⁵

19 Svetožar Rajak, »The Cold War in the Balkans, 1945–1956,« v: *The Cambridge History of the Cold War*, zv. 1, 217. Svetožar Rajak, *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, Comradeship, Confrontation, 1953–1957* (London in New York: Routledge, 2011), 121, 122, 149.

20 Rajak, »The Cold War,« 218. Rajak, *Yugoslavia and the Soviet Union*, 151, 158–60, 177.

21 Rajak, *Yugoslavia and the Soviet Union*, 160–77.

22 Vojislav Pavlović, »The Israel-Arab War of 1967. The Watershed in Tito's Foreign Policy,« v: *Europa e Medio Oriente (1973–1993)*, ur. Gianvito Galasso et al. (Bari: Cacucci, 2017), 367–71.

23 Gorazd Bajc, »La Jugoslavia e la guerra dello Yom kippur: appunti della diplomazia britannica,« v: *Europa e Medio Oriente*, 377–95.

24 Jože Pirjevec, *Tito in tovariši* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011), 573. Prim. Andrej Stopar, »V očeh razpadajočega imperija: Podoba Slovenije v Sovjetski zvezi in Rusiji v času slovenskega osamosvajanja (1990–1992: doktorska disertacija« (Nova Gorica, 2015), 66, 67.

25 Romanenko, »Višenacionalna država,« 39, 40. Prim. Stopar, *V očeh razpadajočega imperija*, 160, 161.

–, mudil med 14. in 18. marcem 1988. Spremljala ga je žena Raisa, ki je obiskovala šole in razne ustanove.²⁶ A že pred tem je prišlo v letu 1988 do nekaterih drugih stikov med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo. Tako je 16. februarja v Jugoslavijo v okviru sodelovanja med ZKJ in KPSZ prispela sovjetska študijska delegacija,²⁷ 22. februarja pa je zvezni sekretar za ljudsko obrambo Branko Mamula obiskal sovjetskega obrambnega ministra Dmitrija Jazova.²⁸ Nasploh je Gorbačovov obisk potekal v času, ko so bili odnosi med obema državama dobri, kar so ugotavljali v časniku *Delo* (v bistvu so povzemali dognanja jugoslovanske tiskovne agencije *Tanjug*) in izrazili prepričanje, da bosta osnovo za pogovore predstavljali Beograjska in Moskovska deklaracija, bistvena določila teh pa bodo »upoštevali tudi v dokumentu o pogovorih, ki bo le še potrdil znana načela in pomenil novo spodbudo za nadaljnji vsestranski in trdni razvoj medsebojnega sodelovanja.«²⁹ Te besede so potrjevale že omenjeno Ševardnadzejevo poročanje sovjetskemu politbiroju o potrebi po novi deklaraciji, ki bi poglobila tridesetletno razmerje odnosov med državama.³⁰

Gorbačov se je prvi dan obiska sestal s predsednikom predsedstva CK ZKJ Boškom Krunicem in predsednikom predsedstva SFRJ Lazarjem Mojsovom, s katerima je govoril tudi o vmešavanju Zahoda v notranje zadeve socialističnih držav. Ta naj bi izkoriščal kritične elemente, tj. mednacionalne odnose, muslimanski dejavnik, protisovjetsko razpoloženje, razmere v pribaltskih republikah in proces demokratizacije. V bistvu je Gorbačov nakazal na pojem t. i. specialne vojne,³¹ ki naj bi jo vodil Zahod. Mojsov, ki se je zavedal krize v državi, je odvrnil, da vrednoti »bratstva in enotnosti« še vedno prevladujeta med državljani in da dimenzije problemov niso tako velike.³²

Drugi dan obiska, 15. marca, se je Gorbačov znova sestal s Krunicem. Pozornost sta namenila zlasti razmeram v mednarodnem delavskem gibanju in aktualnim vprašanjem dogajanja v socializmu in mednarodni politiki.³³ Ob tem sta se, kar je pomembno, zavzela za »razvoj aktivnega dialoga in enakopravnega sodelovanja med vsemi naprednimi partijami in gibanji na svetu ne glede na njihovo ideološko usmeritev pri obravnavi splošnih vprašanj, ki zadevajo mir in družbeni napredek in krepitev zaupanja med narodi.«³⁴ Rečemo lahko, da je bila takšna zaveza v interesu jugoslovanske strani, saj je potrdila njeno posebnost v socialističnem razvoju, z njo pa je Gorbačov dal vnovični signal za večjo avtonomijo držav vzhodnega bloka, hkrati pa je ob omenjanju »naprednih partij« morebiti dal signal voditeljem teh držav, kako so reforme potrebne in da njihova oblast ne temelji več na strahu pred agresijo Sovjetske zveze.

26 »Nova beograjska deklaracija,« *Večer*, 16. 3. 1988, 2. »'Dajmo tudi nekaj novega',« *Večer*, 16. 3. 1988, 5. Spectator, »Gorbačov v Jugoslaviji,« *Katoliški glas*, 24. 3. 1988, 1.

27 »Sovjetska delegacija,« *Delo*, 17. 2. 1988, 3.

28 »Mamula obiskal Jazova,« *Delo*, 23. 2. 1988, 1.

29 »Poti v naglejši razvoj socializma v SZ in SFRJ,« *Delo*, 12. 3. 1988, 1.

30 »Gorbačov dopotoval. Srečanja in pogovori,« *Delo*, 15. 3. 1988, 1.

31 Gregor Jenuš in Darko Friš, »Specialna vojna. Prispevek o ukrepih jugoslovanskih organov za notranje zadeve pri nadzoru državne meje in v boju proti 'zunanjim' in 'notranjim sovražnikom',« *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017): 784.

32 Costamagna, »Yugoslavia and the Special War,« 140, 141.

33 Ibidem, 142. »'Dajmo tudi nekaj novega',« *Večer*, 16. 3. 1988, 5.

34 »Spoštovanje lastnih poti v razvoju družbe,« *Delo*, 16. 3. 1988, 1.

16. marca je Gorbačov iz Beograda pripotoval v Slovenijo. Kot pišeta Božo Repe in Darja Kerec, so zvezne oblasti temu nasprotovale.³⁵ Morda je tudi zaradi tega prišlo do napake zveznega protokola, ki je slabo organiziral prihod novinarjev iz Beograda v Ljubljano. Ti so prišli z zamudo in niso prisostvovali pristanku Gorbačovovega letala na Brniku.³⁶ Pred prihodom se je v govoru delegatom zvezne skupščine poleg podpisa sovjetsko-jugoslovanske deklaracije, obsojanja resolucije Informbroja leta 1948, omembe perestrojke in mednarodnih odnosov dotaknil nujnosti enakopravnosti med partijami in državami s socialistično ureditvijo.³⁷ Vnovič se je zavzel za pravico vsakega naroda po kreiranju lastne zunanje politike, ko je dejal, da »samostojnost sleherne partije in države oziroma spoštovanje interesov, stališč in izkušenj drugih v odnosih med socialističnimi državami [pomeni] znamenje zrelosti«.³⁸

V Sloveniji je na Brniku Gorbačova sprejel slovenski politični vrh, nato pa se je odpravil na Brdo pri Kranju, ki je bila njegova uradna rezidenca med obiskom.³⁹ Bolj delovno je Gorbačov preživel 17. marec, ko je najprej obiskal tovarno Iskre Avtomatike (tu se je obregnil ob statistični podatek, da je v primerjavi z drugimi republikami Slovenija imela slabše gospodarske stike s Sovjetsko zvezo,⁴⁰ Raisa pa je dobila v dar telefon Eta 80 s spominom),⁴¹ nato se je povzpел na teraso Ljubljanske banke, od koder si je ogledal panoramo glavnega mesta Socialistične republike Slovenije. Pričakalo ga je veliko število ljudi, s katerimi se je tudi zapletel v pogovor.⁴² Na koncu se vrnil na Brdo, kjer so potekali pogovori s slovenskim političnim vrhom. Očitno je ta želel sovjetskega gosta peljati na eno izmed gorenjskih kmetij, ki je bila večinsko v zasebni lasti, kjer bi se seznanil s kmetijstvom v Sloveniji.⁴³

Gorbačovu, ki je Slovenijo označil kot »laboratorij socializma«,⁴⁴ je na sestanku s slovenskim političnim vodstvom predsednik predsedstva CK ZKS Milan Kučan predstavil razmere v najsevernejši jugoslovanski republici. Gorbačov je bil presenečen nad življenjskim standardom in načinom življenja v Sloveniji. Kučan je posebno pozornost posvetil razlagi, v kakšno smer naj težijo gospodarske reforme v Jugoslaviji. Že omenjeni Medvedev je Kučanovo retoriko označil kot demonstracijo slovenske avtonomije, razvoj republike pa primerjal z reformami v Sovjetski zvezi.⁴⁵ Kučan je po pogovoru z Gorbačovem spoznal – tako Repe in Kerec –, da sovjetski sogovornik

35 Repe in Kerec, *Slovenija, moja dežela*, 212.

36 Igor Mekina, »No pasaran!«, *Mladina*, 25. 3. 1988, 32, 33.

37 Ivan Fischer, »Gorbačov predlagal zamrznitev in kasnejši umik brodovij SZ in ZDA iz Sredozemlja«, *Primorski dnevnik*, 17. 3. 1988, 1, 2. »Mirovne pobude za Sredozemlje«, *Večer*, 17. 3. 1988, 3.

38 Danilo Slivnik, »Mihail Gorbačov na obisku v Sloveniji«, *Delo*, 17. 3. 1988, 1. »Vsi občutimo potrebo po reformah, je rekel Gorbačov v skupščini SFRJ«, *Delo*, 17. 3. 1988, 7.

39 Danilo Slivnik, »Mihail Gorbačov na obisku v Sloveniji«, *Delo*, 17. 3. 1988, 1.

40 Tomaž Gerdina, »Gorbačova je zanimalo vse, od izvoza in uvoza do plač«, *Delo*, 18. 3. 1988, 3.

41 Dejan Verčič, »V Ljubljani se je Mihail Gorbačov seznanil s posebnostjo Slovenije«, *Primorski dnevnik*, 18. 3. 1988, 1, 2.

42 Zarja Pahor, »Vezi med nami so kot potoki in potočki«, *Večer*, 18. 3. 1988, 2. Dejan Verčič, »Prisrčnost in spontanost«, *Primorski dnevnik*, 18. 3. 2018, 1. Igor Mekina, »No pasaran!«, *Mladina*, 25. 3. 1988, 32, 33.

43 Danilo Slivnik, »Mihail Gorbačov je odpotoval v Dubrovnik«, *Delo*, 18. 3. 1988, 1.

44 Stefano Lusa, *Razkroj oblasti: slovenski komunisti in demokratizacija države* (Ljubljana: Modrijan, 2012), 177.

45 Andrej Stopar, »New Relations in the Crumbling Times: Emerging Slovenia's Independence in Russian Diplomatic Sources (1990–1992)«, *Studia Historica Slovenica* 15, št. 3 (2015): 718.

še ni bil tako napreden⁴⁶ v ideji gospodarske reforme socializma, ki bi posledično za sabo potegnila politično reformo, torej demokratizacijo, ta pa sproža med drugim nacionalna vprašanja. Ravno to je Kučana presenetilo, saj naj bi Gorbačov dejal, da je nacionalno vprašanje v Sovjetski zvezi rešeno.⁴⁷ Ta trditev mora biti deležna posebne pozornosti, saj je sovjetski voditelj še v Beogradu dejal, da je treba nacionalnemu vprašanju v Sovjetski zvezi in Jugoslaviji posvetiti posebno pozornost.⁴⁸ V govoru v zvezni skupščini je namreč poudaril: »Seveda bi bilo narobe obravnavati življenje narodov in mednacionalne odnose kot enkrat za vselej rešeno vprašanje. V njihovem razvoju so težave, ki smo jih podedovali.«⁴⁹ Po drugi strani so se takrat že pojavljali konkretni problemi na sovjetskem ozemlju, in sicer protesti v pribaltskih republikah,⁵⁰ ki so prerasli v oblikovanje politične opozicije, ta pa se je nato z nekaterimi reformnimi in nacionalno čutečimi predstavniki komunistične oblasti povezala v ljudske fronte.⁵¹ Od februarja 1988 so se odvijali tudi spopadi med Azerbajdžanom in Armenijo, ki se je hotela polastiti območja Gorskega Karabaha.⁵²

Gorbačov se je iz Slovenije odpravil v Dubrovnik, kjer se je vnovič sestal z jugoslovanskim političnim vrhom. S Krunicem in Mojsovom se je pogovarjal o nastanku politične opozicije, pri čemer je menil, da je ta plod zunanjih vplivov, torej tistih iz zahodnega bloka.⁵³ 18. marca je zapustil državo.

Jugoslovansko-sovjetska deklaracija – znanilka vzhodnoevropskih sprememb?

Obe strani sta v izjavah za javnost dejali, da je bil obisk uspešen in predstavlja pomemben prispevek k razvoju sovjetsko-jugoslovanskih odnosov, hkrati pa odpira nove

46 Tej trditvi posredno pritruje tudi Romanenko (»Višenacionalna država«, 42), ki je zapisal, da je sovjetska stran slovenske reforme ocenjevala kot radikalnejše od srbskih, glede Kučana pa so dobili občutek, da jim je demonstriral samostojnost Slovenije.

47 Repe in Kerec, *Slovenija, moja dežela*, 213, 214. O pogovoru Gorbačova s slovenskim političnim vrhom tudi Repe, *Milan Kučan*, 120–22.

48 »Pokažite mi državo brez problemov, pa grem takoj tja!«, *Večer*, 15. 3. 1988, 2.

49 Zoran Kadenič, »Dragocena izmenjava izkušenj«, *Komunist: Glasilo ZK Jugoslavije in ZK Slovenije*, 18. 3. 1988, 23, 24.

50 Anatol Lieven, *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence* (New Haven in London: Yale University Press, 1993), 219–22. Jeremy Smith, »Non-Russians in the Soviet Union and after«, v: *The Cambridge History of Russia*, zv. 3, ur. Ronald Grigor Suny (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 514, 515. Serhy Yekelchuk, »The Western Republics: Ukraine, Belarus, Moldova and the Baltics«, v: *The Cambridge History of Russia*, zv. 3, 543. Stopar, *V očeh razpadajočega imperija*, 20.

51 Aleš Maver in Darko Friš, »Demokratske parlamentarne volitve v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013«, *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018): 534.

52 Niall M. Fraser et al., »A Conflict Analysis of the Armenian-Azerbaijani Dispute«, *The Journal of Conflict Resolution* 34, št. 4 (1990), 657–59. Svante E. Cornell, »Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance«, *Middle Eastern Studies* 34, št. 1 (1998): 54. Archie Brown, »The Gorbachev era«, v: *The Cambridge History of Russia*, zv. 3, 543. Stephen M. Saideman in R. William Ayres, *For Kin or Country: Xenophobia, Nationalism and War* (New York: Columbia University Press, 2008), 82, 83.

53 Gorbačov je kasneje obžaloval, da ob obisku v Jugoslaviji niso analizirali problemov federacije in načina reševanja težav v Jugoslaviji ter Sovjetski zvezi. – Romanenko, »Višenacionalna država«, 40, 41.

možnosti sodelovanja med državama in partijama.⁵⁴ Krona vsemu je bila jugoslovansko-sovjetska deklaracija, ki sta jo zadnji dan obiska podpisala Gorbačov in Mojsov. Njena načela so bila sprejeta že drugi dan obiska v Beogradu,⁵⁵ čeprav sta vsebino obe strani – po mnenju nekaterih dobro obveščenih novinarjev – na nelahkih pogajanjih usklajevali več mesecev.⁵⁶ Kot piše Jože Pirjevec, je do objave prišlo na željo Gorbačova.⁵⁷

V njej sta se državi zavzeli za gradnjo in izboljšanje dvostranskih odnosov. Pri tem sta izhajali iz spoštovanja posebnih poti in oblik različnega socialističnega razvoja in mednarodnopolitičnega položaja. Izkazali sta privrženost politiki miru in neodvisnosti držav (v luči spoštovanja načel Listine Združenih narodov in Helsinške sklepne listine) ter partij (monopola resnice nima nihče), pa tudi enakopravnosti in enaki varnosti vseh držav ter miroljubnemu sobivanju vseh. Med komunističnimi, socialističnimi, socialdemokratskimi in drugimi naprednimi strankami naj bi glede na deklaracijo veljala demokratična načela, hkrati pa je v dokumentu zapisana pravica do samostojnega odločanja o izbiri poti družbenega razvoja. V deklaraciji sta se zavzeli še za uravnoteženo gospodarsko izmenjavo, socialističnemu samoupravljanju sta priznali prednostni pomen in poudarili politiko neuvrščenih.⁵⁸ Marksizem sploh ni bil omenjen.⁵⁹

Če v odnosu med državama posebnih novosti ni predstavljala, kar je že takoj po koncu obiska ugotavljal novinar časnika *Delo* Danilo Slivnik,⁶⁰ bi večji pomen lahko imela v smislu odnosov med državami vzhodnega bloka, kar so denimo zapisali v tržaškem tedniku *Novi list*, in sicer da je odpravljala Brežnjevo doktrino. Ob tej trditvi so bili sicer previdni, saj so dodali, da bo to lahko pokazal šele nadaljnji razvoj dogodkov.⁶¹ Tudi novinarka časnika *Večer* Zarja Pahor je ocenjevala, da je deklaracija presejala urejevanje odnosov le med dvema državama in je torej imela širši pomen.⁶² Petar Bosković (ki je pri CK ZKJ sodeloval pri oblikovanju zunanje politike) je v splošni oceni Gorbačovove politike menil, da se ob sovjetski podpori za spremembe v drugih socialističnih državah »niti v aluzijah ne omenja 'Brežnjeva doktrina', se [pa to] uporablja kot dokaz, da se stvari na Vzhodu zares spreminjajo«. ⁶³ Izpostaviti velja tudi mnenje novinarja *Mladine* Igorja Mekine, ki je prav tako zapisal, da naj bi deklaracija

54 »Naše prijateljstvo ima globoke korenine,« *Delo*, 19. 3. 1988, 1. »'Zadovoljni politično in tudi kot ljudje',« *Večer*, 19. 3. 1988, 1.

55 Romanenko, »Višenacionalna država,« 40. Ivan Fischer, »Sovjetski partijski voditelj Gorbačov prispel na uradni obisk v Jugoslavijo,« *Primorski dnevnik*, 15. 3. 1988, 1, 2. Tito Sansa, »'Tito un grande maestro'. La Seconda giornata della visita di Gorbaciov in Jugoslavia,« *La Stampa*, 16. 3. 1988, 5.

56 Tito Sansa, »Gorbaciov: il socialismo ha molte vie,« *La Stampa*, 19. 3. 1988, 1.

57 Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadžordjevičeve in Titove Jugoslavije* (Koper: Lipa, 1995), 422.

58 Prepis deklaracije v Raif Dizdarevič, *Sudbonosni podvig Jugoslavije: Podspjehanja na istorijsko NE staljinizmu – dogadaj koji je opredijelio budućnost Jugoslavije* (Sarajevo: Udruženje za moderno historiju/Udruga za modernu povijest, 2018), 218–24. Posamezni podatki v »Jugoslavija in SZ potrdili načela, ki že 40 let vodita njune odnose,« *Primorski dnevnik*, 19. 3. 1988, 1. »Visoka ocena sodelovanja med partijama,« *Delo*, 19. 3. 1988, 3. Tito Sansa, »Gorbaciov: il socialismo ha molte vie,« *La Stampa*, 19. 3. 1988, 1. Gl. tudi Zoran Kadenič, »Dragocena izmenjava izkušenj,« *Komunist: Glasilo ZK Jugoslavije in ZK Slovenije*, 18. 3. 1988, 23, 24.

59 Pirjevec, *Jugoslavija*, 422.

60 Danilo Slivnik, »Koristen povzetek novih dogajanj,« *Delo*, 19. 3. 1988, 3.

61 »Konec nauka o omejeni suverenosti,« *Novi list*, 24. 3. 1988, 1.

62 Zarja Pahor, »Veliki obisk,« *Večer*, 19. 3. 1988, 3.

63 Petar Bosković, »Perestrojka v očeh sveta,« *Komunist: Glasilo ZK Jugoslavije in ZK Slovenije*, 18. 3. 1988, 24, 25.

odpravila z Brežnjevo doktrino, a je v razmišljanju šel še korak dlje. Če je veljalo, da imajo države socialističnega bloka pravico, da same krojijo svojo usodo, potem bi to morali po njegovem mnenju upoštevati tudi za odnose med republikami: »Skratka, gre za pravico, da si tudi posamezne socialistične republike legitimno same krojijo svojo prihodnost.«⁶⁴ Ali se je nakazovala vsaj teoretska možnost večje slovenske samostojnosti na republiški ravni do zveznih oblasti?

Največji pomen lahko pripišemo tistemu delu deklaracije, ki poudarja enakopravnost, demokratičnost, varnost in pravico do samostojnega odločanja držav. Ozko gledano je takšna formulacija Jugoslaviji ponovno priznala poseben status med državami s socialistično oziroma komunistično ureditvijo, hkrati tudi zaščito tega pred zunanjo nevarnostjo. Gledano s širše perspektive pa je ponujala možnost drugačnega ustvarjanja odnosov med državami Varšavskega pakta, torej zmanjšanje ali ukinitve nadzora Sovjetske zveze nad politiko njenih evropskih zaveznic. Še več, pravica do samostojnega odločanja o izbiri poti družbenega razvoja je pod vprašaj postavila samo socialistično/komunistično ureditev držav in ponujala možnost zamenjave družbenega sistema.

Glede tega, kaj točno je jugoslovansko-sovjetska deklaracija pomenila v širšem smislu, si strokovnjaki, ki se ukvarjajo s koncem hladne vojne, niso enotni. Glavno vprašanje se poraja o tem, ali je ukinjala Brežnjevo doktrino. Poznavalec in raziskovalec mednarodnih odnosov Mark Kramer denimo meni, da je jugoslovansko-sovjetska deklaracija predstavljala prvi indikator za spremembe v sovjetski politiki do držav vzhodnega bloka. S priznavanjem načel enakopravnosti in neinterveniranja so socialistične države dobile pravico, da same odločajo o svoji poti. Po Kramerjevem mnenju je bil Gorbačovov cilj zagotoviti politično stabilnost in gospodarski napredek v Vzhodni Evropi. Za dosego tega pa je moral prepustiti odločanje v satelitskih državah njihovim voditeljem.⁶⁵ Temu cilju pritrjujejo sicer po spominu napisani zapiski Gorbačovevega svetovalca za zunanjo politiko Anatolija Černjajeva o seji sovjetskega politbiroja nekaj dni pred obiskom. Gorbačov naj bi jasno dejal, da mora biti sovjetska prioriteta, tudi iz varnostnih razlogov, politična stabilnost socialističnih držav.⁶⁶ Britanska strokovnjakinja za ameriško-evropske stike s Sovjetsko zvezo in kasneje Rusijo Angela E. Stent se pridružuje Kramerjevemu mnenju, da deklaracija predstavlja del na poti razveljavitve Brežnjeve doktrine, a ob tem ugotavlja, da je Gorbačov nekatera načela poudaril že ob obisku Prage leta 1987.⁶⁷ Vsekakor velja izpostaviti, da si je sovjetski voditelj – tako se je spominjal član predsedstva SFRJ Raif Dizdarević – že ob obisku Ševardnadzeja leta 1987 želel podpisati dokumenta, ki bi imel širši mednarodni pomen, to pa naj bi ponovil tudi v Jugoslaviji.⁶⁸

Politolog Mark A. Cichock je poudaril drug vidik sprejema deklaracije. Po njegovem mnenju je formalna sprememba odnosa do Jugoslavije za Gorbačova predstavljala

64 Igor Mekina, »No pasaran!«, *Mladina*, 25. 3. 1988, 32, 33.

65 Kramer, »Beyond the Brezhnev Doctrine«, 39.

66 Notes of CC CPSU Politburo Session, 10. 3. 1988, v: *Masterpieces of History*, 265–67.

67 Angela E. Stent, *Russia and Germany Reborn: Unification, the Soviet Collapse, and the New Europe* (Princeton: Princeton University Press, 1998), 50.

68 Dizdarević, *Sudbonosni podvig Jugoslavije*, 206, 215.

varno odskočno desko in hkrati temelj za spremembo odnosov z drugimi državami Vzhodne Evrope. Poudaril je zlasti Gorbačovovo mnenje o sovjetski krivdi za pretrganje odnosov z Jugoslavijo leta 1948 in drugačen pristop sovjetskega voditelja v zunanji politiki v smislu novih možnosti. Ob tem ni zanemarjal preteklosti, a potrebni so bili novi, drugačni koraki.⁶⁹ Politolog Josip Glaurdić, ki v jugoslovansko-sovjetski deklaraciji prav tako vidi začetek konca Brežnjeve doktrine, podaja naslednje mišljenje: za optimiste je predstavljala možnost za porast delovanja liberalnih sil znotraj Jugoslavije, za pesimiste pa je bil odpravljen eden izmed dejavnikov, ki je državo držal skupaj, torej strah pred posegom Sovjetske zveze.⁷⁰ Del Glaurdićeve teze, ki omenja, kaj je deklaracija pomenila za optimiste, velja posebej izpostaviti zlasti zaradi dogajanj v nadaljevanju leta 1988. Gorbačov se je večino svojega obiska v Jugoslaviji zadržal v Srbiji in Sloveniji, torej republikah, ki sta takrat najbolj težili k reševanju problemov stran od federacije. Prav tako so se kmalu po Gorbačovovem odhodu v Sloveniji začeli odvijati ključni dogodki osamosvojitvenega procesa, to je afera JBTZ, ki je za sabo potegnila oblikovanje Odbora za varstvo človekovih pravic in s tem večjo družbeno mobilizacijo najsevernejše republike.⁷¹ Določeno napetost med mladimi v Sloveniji, ki so vedno glasneje kritizirali centralizem Beograda, je bilo občutiti denimo ravno na predvečer Gorbačovega prihoda v Ljubljano. Po pisanju omenjenega Sanse so krožile govorice, da nameravajo skupine prozahodno usmerjenih mladih organizirati demonstracije, zaradi česar so oblasti razmišljale o spremembi programa obiska slovenske prestolnice.⁷² Pregledani tedanji časopisi, ki so izhajali v Sloveniji, tega ne potrjujejo, čeprav je čez dobre tri mesece drugi dobro informirani novinar, Paolo Rumiz, v svoji analizi Janševe aretacije dodal naslednje podatke: že več časa se je odvijala polemika med disidentskimi glasovi pretežno mladih v Sloveniji. Ob tem je treba omeniti, da je oblast bdela nad njihovim delovanjem in nameni s pomočjo nadzora Službe državne varnosti⁷³, ki je spremljala tudi kulturno-politično ustvarjanje v tujini⁷⁴. Kritiki sistema

69 Cichock, »The Soviet Union and Yugoslavia«, 72.

70 Glaurdić, *The Hour of Europe*, 25, 26.

71 O tem npr. Peter Vodopivec, »Zasuk v slovenski politiki: proces proti četverici«, v: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005), 1188–91. Gregor Jenuš, »Proces proti četverici in Odbor za varstvo človekovih pravic«, *Studia Historica Slovenica* 7, št. 1–2 (2007): 61–91. Rosvita Pesek, »Ko opozicija prevzame pobudo, komunisti pa izgubijo oblast (1987–1990)«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 51, št. 2 (2011): 335–38.

72 Tito Sansa, »'Tito un grande maestro'. La Seconda giornata della visita di Gorbaciov in Jugoslavia«, *La Stampa*, 16. 3. 1988, 5.

73 Ana Šela in Darko Friš, »Nova revija v primežu Službe državne varnosti«, *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017): 823–36. Tadeja Melanšek, »Služba državne varnosti in njeno spremljanje britanske obveščevalne službe v Socialistični republiki Sloveniji: magistrsko delo« (Univerza v Mariboru, 2016), 106, 107. Omenjeni deli sodita med najnovejše slovenske razprave, ki obravnavajo nadzor SDV nad delovanjem t. i. notranjih sovražnih elementov oz. sovražnih elementov na ozemlju SRS.

74 Darko Friš in David Hazemali, »Slovenski glas in Branko Pistivšek pod nadzorom Službe državne varnosti«, *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017): 807–22. Ana Šela in Mateja Matjašič Friš, »Nadzor Službe državne varnosti nad revijo *Zaliv*«, *Annales, Series Historia et Sociologia* 29, št. 4 (2019): 675–88. Tamara Griesser-Pečar, »Ciril Žebot. Prizadevanje za samostojno Slovenijo«, *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018): 277–304. Tomaž Kladnik, »Mirko Javornik, kot interes Službe državne varnosti Socialistične Republike Slovenije«, *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), 305–24. Omenjena dela so primeri najnovejših slovenskih razprav, ki obravnavajo nadzor SDV nad delovanjem t. i. sovražnih elementov v tujini.

so na primer ob obisku Gorbačova v Ljubljani še posebej kritizirali sistem; centralne oblasti so se nato ostro odzvale z obtožbo, češ da je slovenski tisk v službi ameriške Cie, temu pa se je slovenski novinarski sindikat uprl.⁷⁵ Dober mesec pred prihodom Gorbačova je bil namreč v časopisu *Mladina*, ki je bil med najbolj kritičnimi do tedanjega jugoslovanskega sistema, objavljen znani članek z naslovom *Mamula go home*, ki je jugoslovanskega obrambnega ministra admirala Branka Mamulo označil za trgovca z orožjem. Ravno na dan Gorbačovovega prihoda v Ljubljano pa je bila zaradi članka z naslovom *V imenu ljudstva – Branilcem revolucije* izdana odločba o začasni prepovedi 11. številke *Mladine*.⁷⁶

Ocene na Zahodu

Kot omenjeno, je Ševardnadze po svojem obisku v Jugoslaviji junija 1987 poročal politbiroju, da so si tam želeli sprejema nove deklaracije, ki bi urejala odnose s Sovjetsko zvezo. Glede na podatke, s katerimi so razpolagali v britanski diplomaciji, kaže, da jugoslovanska stran ni bila pobudnica podpisa. Britansko zunanje ministrstvo, ki je sovjetsko-jugoslovanskim stikom posvečalo precej pozornosti, je dober mesec po Ševardnadzejevem obisku analiziralo prihajajoče stike najvišjih predstavnikov Velike Britanije z Jugoslavijo in državami Vzhodne Evrope, in sicer v kontekstu odnosov med obema blokoma. Pri tem so v politiki do zaveznic Sovjetske zveze stremeli k njihovemu spodbujanju odprtosti družbe in reformam k tržnemu gospodarstvu, v politiki do Jugoslavije pa poleg tega še poudarjanju njene nepodrejenosti med blokoma in tudi neuvrščenosti. Po britanskih informacijah naj bi Gorbačov Jugoslavijo obiskal že leta 1987. Zaradi tega obiska si je jugoslovanska stran želela obiska visokega predstavnika države zahodnega bloka, da bi se izenačil z obiskom najvišjega predstavnika Sovjetske zveze. Ob tem je britanska diplomacija ugotavljala, da je v Jugoslaviji vladala negotovost glede njene prihodnje vloge v Evropi.⁷⁷

Nakazovale so se namreč spremembe razmerij v Evropi in svetu, se pravi slabitev Sovjetske zveze in posledično njene vloge, s tem pa bi Jugoslavija izgubljala geopolitični pomen, saj bi se zmanjšala nevarnost za njeno podjarmljenost vzhodnemu bloku. Pri tem moramo poudariti, kako je bilo na Zahodu od začetka sedemdesetih let dalje prisotno ključno vprašanje, kako bo v Jugoslaviji po Titovem odhodu z oblasti.⁷⁸ Na

75 Paolo Rumiz, »Lubiana, lo spettro del golpe,« *Il Piccolo*, 4. 6. 1988, 1.

76 Npr. Aleksandar Mičić, »Cenzura v tisku – Mladina in oblast od 1985 do osamosvojitve: diplomsko delo« (Univerza v Ljubljani, 2004), 53.

77 TNA PREM 19/2573, *Relations with Eastern Europe and Yugoslavia*, 27. 7. 1987.

78 Gorazd Bajc, Janez Osojnik in Darko Friš, »Nekateri vidiki mednarodnega priznanja Slovenije s posebnim ozirom na ameriški pogled, junij 1991–april 1992,« *Studia Historica slovenica* 19, št. 1 (2019): 218–22. Pirjevec, *Tito in tovariši*, 663.

podlagi analize britanskih⁷⁹ in nekaterih italijanskih primarnih virov⁸⁰ je tudi razvidno, kako so na Zahodu stalno »bdeli« nad tem, kajti zanje bi Titov »odhod« predstavljal priložnost za Sovjetsko zvezo, da neposredno ali posredno intervenira v državi in postavi na vodilne položaje novo vodstvo, bolj poslušno Moskvi. Če bi se tak scenarij uresničil, bi to imelo katastrofalne posledice za Natovo zavezništvo na njegovem južnem delu, se pravi v Grčiji in predvsem Italiji. Zato se je morala enotna in neuvrščena Jugoslavija (ki je kljub vsemu vzdrževala sicer nihajoče odnose s Sovjetsko zvezo) ohraniti in jo je bilo torej treba ne glede na njeno notranjo avtoritarno ureditev gmotno podpirati. Lahko rečemo, da bi brez nevarnosti z Vzhoda jugoslovanska država, ki je do tedaj bila pomemben dejavnik za ohranjanje ravnotežja, varnosti in miru v Evropi, postala veliko manj zanimiva za Zahod.

Britance je torej zanimalo, kdaj bo Gorbačov obiskal Jugoslavijo. Kot rečeno, je bil sprva obisk napovedan za leto 1987, a se je prestavil na leto kasneje.⁸¹ Aprila 1987 je britanski ambasador v Jugoslaviji, Andrew Marley Wood, napovedal, kako je sovjetska stran predlagala posodobitev Beograjske in Moskovske deklaracije, a se je pri tem zatičalo. Menil je še, da bi Sovjetska zveza, če bi bila v ugodnem položaju, izkoristila priložnost za povečanje vpliva na Jugoslavijo, a v tedanjih razmerah se to ni zdelo verjetno.⁸² Podobno so ugotavljali mesec pozneje na britanskem veleposlaništvu v Beogradu in zapisali, kako je končni cilj Sovjetske zveze, da bi Jugoslavija spet do neke mere prišla pod njen vpliv, a se je to zdelo nerealistično, zlasti iz gospodarskih razlogov; Jugoslavija je imela namreč večje koristi od trgovine z zahodnim blokom.⁸³ Wood je po obisku Ševardnadzeja v sporočilu za britansko zunanje ministrstvo znova ponovil, da je bila sovjetska stran tista, ki je zaradi sprememb v svetu želela podpis nove deklaracije, a bi ta ohranila načela prejšnjih.⁸⁴ Iz teh podatkov sklepamo, da je bila britanska diplomacija v letu 1987 dobro obveščena o prihajajočih stikih med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo na najvišji državni ravni ter je temu posvečala veliko pozornosti. Se je pa hkrati zavedala, da vodilna država komunističnega bloka ne povzroča prave nevarnosti v strategiji politike zahodnega bloka do Jugoslavije.

Nekaj dni pred prihodom Gorbačova je Wood poročal o razmerah in morebitnih temah pogovorov. Te bi se dotikale gospodarskih vprašanj (trgovinska izmenjava Jugoslavije s Sovjetsko zvezo je stagnirala, z državami Evropske gospodarske skupnosti

79 Analiza britanskih virov in tudi nekaterih dokumentov zavezništva NATO v Gorazd Bajc, »Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: il contesto locale e internazionale letto dalla diplomazia britannica,« *Annales, Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014): 724–28. Gorazd Bajc, »Great Britain and the Italian-Yugoslav Relations in the 1970s,« v: *Italy and Tito's Yugoslavia in the Age of International Détente*, ur. Massimo Bucarelli et al. (Bruxelles: Peter Lang, 2016), 76–82.

80 Npr. AsILS, Aga, busta (b.) 545, fascicolo (f.) Jugoslavia, Dati, informazioni, notizie, Stato Maggiore della Difesa, III Reparto – Ufficio Politico Militare (Riservatissimo): *Jugoslavia – Ipotesi sul futuro del Paese* [nedatirano, verjetno 1974]; podrobneje nekaj poročil oziroma sporočil v obdobju 1970–1979 v b. 539, f. Jugoslavia, I rapporti con i Paesi Comunisti.

81 TNA FCO 28/7983, Visit of Mikhail Gorbachev to Yugoslavia, 24. 2. 1987; Gorbachev visit to Yugoslavia, 14. 4. 1987; Call on Soviet DA – 13. in 17. 3. 1987; Soviet-Yugoslav Relations, April 1987; Visit of Soviet Foreign Minister to Yugoslavia, 19–21 June 1987; Visit of Shevardnadze to Yugoslavia, June 1987.

82 TNA FCO 28/7983, Soviet-Yugoslav Relations, April 1987.

83 TNA FCO 28/7975, Report of Ambassadors in Belgrade, May 1987.

84 TNA FCO 28/7983, Visit of Shevardnadze to Yugoslavia, June 1987.

pa rastla) in političnih ter ideoloških odnosov. Poudariti velja Woodovo opažanje, da naj bi sovjetska stran obisk pogojevala s podpisom nove deklaracije o medsebojnih odnosih. Jugoslovanska stran naj bi bila za to pripravljena, ker debat o ideoloških razlikah med državami ni bilo več toliko oziroma so bile dosti manj ostre. A Wood ni pričakoval, da bo obisk izhodišče za poglobljene ideološke pogovore v prihodnje.⁸⁵ Menil pa je, da bi lahko popravil jugoslovansko samopodobo o njenem pomenu v zunanji politiki.⁸⁶

Britanci so seveda pozorno sledili tudi samemu obisku,⁸⁷ posebno pozornost so nato namenili vsebini jugoslovansko-sovjetske deklaracije.⁸⁸ Wood je v analizi tega dokumenta, pri čemer se je skliceval na pogovor z jugoslovanskim zunanjim ministrom Budimirjem Lončarjem, zapisal, da formulacija besed o tem, da nobena stran nima pravice do vsiljevanja svojih idej o razvoju družbe, med drugim pomeni zavrnitev Brežnjeve doktrine. Toda dokument, za katerega naj bi Lončar dejal, da je odraz takratnega časa, bi lahko po Woodovem mnenju bil ravno zaradi tega postavljen pod vprašaj, saj ni pričakoval, da se bo sovjetska stran držala zaveze k nevsiljevanju svojih pretenzij drugim. Veleposlanik v podpisu deklaracije vsekakor ni videl nevarnosti za jugoslovanski položaj v smislu približevanja Sovjetski zvezi.⁸⁹ Njegov pogled se nam zdi logičen, saj so se takrat zlasti na Poljskem in Madžarskem krepile liberalnejše struje, ki pa še niso bile tako močne, da bi bilo potrebno posredovanje Moskve. Zanimivo pa je, da se ni dotaknil pomena deklaracije za jugoslovanske notranje razmere, torej po eni strani krepitve liberalnejših struj v partiji in tudi politične opozicije nasploh.

V drugi analizi obiska in njegovega pomena je Wood tega ocenil kot osebni uspeh Gorbačova. Jugoslovanska stran naj bi bila prevzeta zaradi njegove pripravljenosti, da jim prisluhne, in tudi sprejemanja tega, da se v Sovjetski zvezi niso vsi strinjali z njegovimi reformami. Kot je zapisal britanski ambasador, je sovjetski voditelj izkazal interes zlasti ob načinu reševanja nacionalnih problemov v Jugoslaviji in njeni perspektivi v sklopu samoupravnega sistema in gibanja neuvrščenih. Wood je znova poudaril, da je glavni rezultat obiska predstavljal podpis deklaracije, ki pa, tako kot obisk nasploh, ne pomeni jugoslovanskega premika proti vzhodnemu bloku, ampak je ta balkanska država še vedno težila bolj k zahodnemu. Zanimiva pa je bila ocena, da je bilo malo verjetno, da razen Milana Kučana in Anteja Markovića nobeden izmed jugoslovanskih sogovornikov ni naredil intelektualnega vtisa na sovjetskega gosta.⁹⁰ Woodova ocena je lahko precej dober indikator tega, kako so v Beogradu dojemali obisk – kot zelo pomemben –, Gorbačova pa so dojemali kot osebo, ki je pripravljena priznati napake preteklosti; hkrati je posvetil pozornost jugoslovanskim posebnostim in jih priznal, a nič več od tega. Držal se je torej načel, zapisanih v deklaraciji, s čimer je bila jugoslovanska stran lahko zadovoljna.

85 TNA FCO 28/8978, Visit by Gorbachev, March 1988.

86 TNA PREM 19/2573, Visit by member of Yugoslav Presidency, Marc 1988

87 TNA FCO 28/8978, Mojsov/Gorbachev speeches at dinner on 15 march, 1988; Gorbachev visit, March 1988.

88 TNA FCO 28/8978, Visit by Gorbachev: Yugoslav-Soviet declaration on bilateral and international relations, March 1988.

89 TNA FCO 28/8978, Yugoslav-Soviet declaration, March 1988.

90 TNA PREM 19/2573, Gorbachev visit, March 1987 (enako v TNA FCO 28/8978).

Z obiskom Gorbačova so se ukvarjali tudi v oddelku britanskega zunanjega ministristva, ki je bil namenjen stikom s Sovjetsko zvezo in Vzhodno Evropo. Menili so, da se je sovjetskemu voditelju zdel jugoslovanski model federacije in samoupravljanja zanimiv, a neprimeren za soočanje s težavami.⁹¹ Andrew Figgis, vodja oddelka, se je strinjal s pogledom veleposlanika Wooda in drugega britanskega diplomata Davida Maddena, da obisk ni predstavljal grožnje za zahodni blok, saj Sovjetska zveza v gospodarskem in finančnem smislu ni imela veliko ponuditi. V bistvu sta oba menila, da je Zahod tisti, ki lahko Jugoslaviji edini predstavlja možnost za reševanje problemov – in posledično za njen obstoj.⁹² V bistvu se Figgisovo poročilo lahko bere, kot da bo Gorbačov pustil Jugoslaviji prosto pot v zunanji politiki, pa tudi če bo to pomenilo večjo navezavo na zahodni blok.

Tematika marčevskega obiska je bila na sporedu tudi ob obisku Veselina Djuranovića v Londonu le nekaj dni po odhodu Gorbačova iz Beograda. Percy Craddock, svetovalec britanske premierke Margaret Thatcher za zunanjo politiko, je na kosilu z jugoslovanskim ambasadorjem v Londonu, Mitkom Čalovskim, sogovorniku predlagal, o čem bi se Djuranović lahko pogovarjal s premierko. Pod prvo točko je poudaril odnose med obema blokoma, v luči tega pa Gorbačovov obisk v Jugoslaviji. To temo je že prej predlagalo britansko zunanje ministrstvo⁹³ in 18. marca Charles David Powell, ki je deloval v kabinetu britanske premierke.⁹⁴ Djuranović je bil predsednik jugoslovanskega predsedstva med 15. majem 1984 in 15. majem 1985, v času obiska v Londonu pa njegov član. V britanski prestolnici se je mudil med 22. in 25. marcem 1988.⁹⁵ Najpomembnejša srečanja je imel 23. marca, ko se je najprej srečal z britansko premierko. Kljub sugestijam njenih svetovalcev za zunanjo politiko se v prvem delu obiska nista dotaknila teme Gorbačovovega obiska, čeprav je Margaret Thatcher na začetku izrazila to željo.⁹⁶ To temo sta obravnavala kasneje, na skupnem kosilu. Nato se je Djuranović istega dne sestal z britanskim zunanjim ministrom Geoffreyjem Howom in izrazil prepričanje, da Gorbačov misli resno z reformami, ki bodo imele vpliv na tujino. To naj bi med drugim dokazovala jugoslovansko-sovjetska deklaracija. Z njo je Gorbačov ponovno potrdil načela deklaracij iz let 1955 in 1956 ter šel še dlje, saj je kritiziral napade na Jugoslavijo v letu 1948 in poudaril specifičnost in ugodnost jugoslovanskega sistema samoupravljanja ter mednarodni pomen gibanja neuvrščenih. Howe je ocenil, da se voditelj Sovjetske zveze še ni dovolj zavedal raznih problemov, ki se pojavljajo v njegovi državi.⁹⁷ Jugoslovanski sogovornik je s pozitivnimi besedami govoril o sprejeti deklaraciji in Gorbačovovih reformah, ni pa izpostavil njenega najpomembnejšega dela, to je načela o nevmešavanju v zadeve drugih, kar so, kot že zapisano, nekateri razumeli kot začetek konca Brežnjeve doktrine. Predstavljamo si,

91 TNA FCO 28/8978, Gorbachev's visit to Yugoslavia, 14. 3. 1988.

92 TNA FCO 28/8978, Yugoslavia/USSR: Gorbachev's visit to Belgrade, 19. 3. 1988.

93 TNA PREM 19/2573, Lunch with the Yugoslav Ambassador, 8. 3. 1988.

94 TNA PREM 19/2573, Meeting with Mr. Djuranovic, 18. 3. 1988.

95 TNA FCO 28/8710, Visit by member of Yugoslav Presidency: 22–25 March 1988, [nedatirano].

96 TNA PREM 19/2573, Prime minister's meeting with Mr. Djuranovic, 23. 3. 1988.

97 TNA FCO 28/8710, Talks between Mr Veselin Djuranovic, member of the yugoslav presidency and the secretary of state: held in the FCO on 23 March at 1445, [nedatirano] (enako v TNA FCO 98/3209).

da to Jugoslaviji niti ni bilo v interesu, saj je, kot rečeno, zaradi morebitne grožnje z Vzhoda lažje dobivala bonitete od Zahoda (zlasti finančno pomoč), ohranilo je tudi njen geopolitični pomen. Velja pa omeniti, da po pregledanih britanskih dokumentih niso nikjer posebej poudarili Gorbačovovega obiska v Sloveniji.

Podobno kot Velika Britanija je tudi Italija – dopisniki iz nje naj bi bili drugi po številu tujih, ki so spremljali obisk, a po mnenju novinarja *Primorskega dnevnika* Ivana Fischerja naj se večinoma ne bi zadosti dobro spoznali na zunanjo politiko⁹⁸ – podrobno spremljala Gorbačovov obisk v Jugoslaviji, a se poudarki in ocene nekoliko razlikujejo od britanskih. Eden izmed osrednjih italijanskih dnevnikov, *La Stampa*, je denimo precej podrobno poročal o prvih dneh obiska. Na splošno je poudaril in nekajkrat ponovil, da če so po eni strani Gorbačova v Beogradu sprejeli z občudovanjem, pa po drugi ni doživel tistega toplega številčnega sprejema prebivalstva, čeprav sta si z ženo Raiso po mestnih ulicah zelo prizadevala za to. V sklopu tega je že omenjeni Sansa navedel dogodek, ko je žena Raisa na poti do Narodnega muzeja v Beogradu izstopila iz vozila in sama odšla do treh žensk. Pogovarjale so se v ruščini. Glede te epizode je izkušeni poseben dopisnik pristavil, da nekateri menijo, kako je bilo to v bistvu zrežirano. Na splošno so bili Beograjčani hladni do visokega gosta.⁹⁹ Velik del pisanja o obisku je Sansa namenil Gorbačovovi posvetitvi zgodovinskega spomina na Tita, poudaril pa je tudi raznolikost v razvoju socializma. Gorbačov, s tem, da je sprejel nacionalne značilnosti v različnih državah, je izjavil, »kako zgrešen je pogled, da obstaja le ena socialistična družba«, in dodal, da je prepričan, da je socialistična prihodnost v perestrojki, njena aplikacija pa zahteva veliko truda. Tako je tudi rekel, »da smo prepričani [pri tem je uporabljal množino – je komentiral novinar], da smo na pravi poti, da izboljšamo življenje ljudstva«. ¹⁰⁰ Sansa je obenem poročal, kako je med tiskovno konferenco drugega najpomembnejšega gosta, Vladimirja Medvedeva, ta ponovno poudaril veliko občudovanje do Tita in ga vzporejal s Hruščovom, češ da sta bila zelo modra glede sodelovanja med obema državama. V zvezi s pogovorom med Gorbačovom in jugoslovanskimi voditelji je Medvedev izjavil, da je bil to dialog med enakimi, da je vladalo polno spoštovanje do drugačnih mnenj, s široko izmenjavo pogledov glede na pretekle izkušnje. Na tak način se je sam Gorbačov izrazil na sprejemu drugega dne obiska, 15. marca. Za italijanski list je tistega dne vsekakor najbolj zanimiv del teh pogovorov bila odločitev Moskve in Beograda, da bodo na obeh straneh odprli arhive, da se bo ugotovilo, kako je bilo v zadnjih letih Kominterne in glede spora med Stalinom in Titom leta 1948.¹⁰¹

98 i. f. [Ivan Fischer], »Ogromna množica novinarjev spremlja obisk Gorbačova,« *Primorski dnevnik*, 15. 3. 1988, 2.

99 Opažanje o hladnem sprejemu je podal tudi novinar *Primorskega dnevnika* Ivan Fischer, a le za prvi dan obiska. Beograjčani naj bi namreč negodovali zaradi prometnih zastojev, ki so jih povzročile zapore nekaterih cest. i. f. [Ivan Fischer], »Med Beograjčani Raisa deležna večjega zanimanja kot Mihail,« *Primorski dnevnik*, 16. 3. 1988, 2. Drugi dan pa naj bi se odnos meščanov spremenil, ljudje so se želeli tudi rokovati z njim. Ivan Fischer, »Spasibo, hvala, hvala ...,« *Primorski dnevnik*, 17. 3. 1988, 2.

100 Tito Sansa, »'Tito un grande maestro'. La Seconda giornata della visita di Gorbaciov in Jugoslavia,« *La Stampa*, 16. 3. 1988, 5.

101 Ibid.

Glavna razlika, ki jo v primerjavi s slovenskim časopisjem in britansko diplomacijo poudarja Sansa, je pričakovanje navdušenja jugoslovanskih množic nad Gorbačovom, ki pa ga – tako omenjeni novinar – ni bilo. Vseeno ne moremo trditi, da voditelj Sovjetske zveze, kot je ugotavljal slovenski politolog Anton Bebler, v Jugoslaviji ni užival priljubljenosti. V anketi, ki so jo v Sloveniji opravili po koncu obiska, se je izkazalo, da je Gorbačov daleč najpriljubljenejši tuji politik (zanj se je odločilo 51,7 odstotka vprašanih; za primerjavo je drugo mesto zasedal ameriški predsednik Ronald Reagan z 28 odstotki). Bebler je predvideval, da je v drugih republikah Gorbačovova priljubljenost še večja.¹⁰² Po drugi strani Sansa nikjer ne omenja načela o nevmešavanju v notranje zadeve drugih socialističnih držav neposredno, še več, s pozivom k perestrojki je očitno namignil ostalim voditeljem držav vzhodnega bloka, da je takšna pot edina pravilna.

Če lahko dobimo vtis, da so jugoslovanski politiki britanskim kolegom pozitivno poročali o Gorbačovovem obisku, njegovih namenih in prihodnosti reform, pa si je povsem drugačno sliko ustvaril Claude Cheysson, evropski komisar za politiko v Mediteranu in odnose med severom in jugom. 11. in 12. aprila 1988 se je v Beogradu pogovarjal o prihodnjih izmenjavah, trgovinskih odnosih, finančnih in zunanjepolitičnih zadevah ter informacije o teh srečanjih posredoval britanskim predstavnikom v jugoslovanski prestolnici. Med drugim se je Cheysson pogovarjal o mednarodnih odnosih in tudi o nedavnem obisku Gorbačova ter ugotavljal, da ne glede na vtis, ki ga je sovjetski voditelj pustil, ostajajo Jugoslovani globoko nezaupljivi. Tedanji predsednik predsedstva Mojsov ni imel dvomov, da bi Gorbačov za ohranitev sovjetskega nadzora v Vzhodni Evropi posredoval prav tako neusmiljeno, kot je to vedno storil Brežnjev.¹⁰³ Pri tem se pojavi vprašanje, ali so Jugoslovani nalašč tako govorili o Gorbačovu, češ da je nevarnost Sovjetske zveze glede nadzora vzhodnega bloka še zmeraj realna in torej aktualna, kajti le s tem bi Jugoslavija ohranjala svojo posebno geopolitično vlogo; tako bi ji Zahod še naprej finančno pomagal. Pravi odgovor na to bi lahko podale nadaljnje raziskave. Tukaj lahko navedemo še povsem drugačen pogled Giuseppeja Walterja Maccotte, pozornega opazovalca in poznavalca jugoslovanskih razmer, saj je bil med leti 1970–1977 veleposlanik Italije v Beogradu. Po njegovem mnenju Gorbačov Jugoslavije sploh ni ogrožal, kot je nista v preteklosti ne Hruščev ne Brežnjev.¹⁰⁴

Analiza Gorbačovovega obiska se pojavi tudi v objavljenih virih ameriške obveščevalne službe CIA. V dokumentu, datiranem 6. aprila 1988, se sicer v glavnem sklicujejo na poročanje srbskih časopisov *Pravda* in *Borba*, a nedvoumno zapišejo, da je Gorbačov z besedami, da je vsaka grožnja ali poseg v notranje razmere druge države

102 Anton Bebler, »Sovjetsko 'novo razmišljanje' i sigurnost Jugoslavije«, *Politička misao* XXVI, št. 2 (1989): 50.

103 V izvirniku: »Despite the impression Gorbachev had made the Yugoslavs remain deeply suspicious. Mojsov had left him in no doubt he believed Gorbachev would intervene to maintain Soviet control in Eastern Europe just as ruthlessly as Brezhnev ever did.« – TNA FCO 98/3209, Belgrade to FCO (Confidential, Telno. 101), 13. 4. 1988; citat tudi v A. N. Wood to Mr. Madden, Mr. McIver (Restricted): *Cheysson visit*, 13. 4. 1988.

104 AsILS, Aga, b. 544, f. La situazione politica interna, Circolo di Studi Diplomatici, Palazzo Borghese, Roma (Confidenziale, Lettera diplomatica N. 597), Giuseppe Walter Maccotta: *La crisi della Jugoslavia*, 29. 10. 1988, 3.

nedopusten, zavrnil Brežnjevo doktrino. To je moral po njihovem mnenju storiti posredno, saj Moskva nikoli ni priznala njenega obstoja. So pa bili v obveščevalni službi skeptični do uveljavitve Gorbačovovih besed. To bi dokazali šele krizni časi. Ocenjevali so še, da bi po podpisu deklaracije lahko v Vzhodni Evropi prišlo do pospeševanja liberalnih reform.¹⁰⁵ Omenjeni dokument se ne dotika obiska v Sloveniji, so pa temu nekaj pozornosti namenili najbolj brani ameriški časniki. Poudarjali so najsevernejšo jugoslovansko republiko kot gospodarsko napredno in politično liberalnejšo, kar naj bi zanimalo Gorbačova osebno in to naj bi bil tudi glavni razlog njegovega obiska.¹⁰⁶

Obiska so se dotaknili pri organizaciji Nato v poročilu, ki se navezuje na stanje v Sovjetski zvezi in Vzhodni Evropi med 17. oktobrom 1987 in 25. marcem 1988. Ugotavljali so, da bi lahko jugoslovansko-sovjetska deklaracija vplivala na odnose med Sovjetsko zvezo in vzhodnoevropskimi državami. Ne glede na to niso mogli oceniti, tudi ob upoštevanju do tedaj sprejetih sovjetskih reform, ali bodo vzhodnoevropske države imele več manevrskega prostora v zunanji politiki. Kot so pri Natu poudarili, je bila, čeprav je bil Gorbačov tolerant, Brežnjeva doktrina še vedno v veljavi.¹⁰⁷ Da še vedno ne morejo izključiti nevarnosti sovjetskega posega zaradi političnih motivov, so v Natu ponovili še novembra 1988.¹⁰⁸

Na vprašanje, ali je torej jugoslovansko-sovjetska deklaracija pomenila konec Brežnjeve doktrine ali vsaj začetek njenega konca, v zahodnem bloku niso imeli enotnega odgovora. To skepto lepo ponazori tudi analiza italijanskega zunanjega ministrstva, ki jo glede na kontekst zapisanega lahko datiramo v začetek leta 1989. Ocenili so, da je po eni strani jugoslovansko-sovjetska deklaracija pomenila impliciten odklon od Brežnjeve doktrine glede omejene suverenosti, po drugi pa ni odpravila možnosti, da bi Moskva, če bi okoliščine to »vsilile«, lahko posegla, da bi vzpostavila socialistični red. Čeprav so se jugoslovansko-sovjetski odnosi po obisku Gorbačova izboljšali, pa vse kaže – so zaključili v italijanskem zunanjem ministrstvu –, kako potreba po povečani ekonomsko-trgovinski izmenjavi z Zahodom, da bi rešili svoje ekonomske težave, in vedno bolj živahne politično-intelektualne zahteve po večji notranji demokratizaciji predstavljajo pri Jugoslovanih določeno zavoro, da bi se njihove prosovjetske simpatije povečale.¹⁰⁹ Na odnose med Beogradom in Moskvo so že dve leti pred Gorbačovim

105 CIA FOIA, *USSR-Yugoslavia*, 6. 4. 1988, pridobljeno 2. 9. 2020, <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/5166d4f999326091c6a60854>.

106 Npr. John Tagliabue, »Tepid Times for Gorbachev In a Thriving Yugoslav City,« *The New York Times*, 18. 3. 1988, 12, pridobljeno 19. 9. 2020, <https://www.nytimes.com/1988/03/18/world/tepid-times-for-gorbachev-in-a-thriving-yugoslav-city.html>. Thom Shanker, »Gorbachev gets Mixed Reviews,« *Chicago Tribune*, 18. 3. 1988, pridobljeno 19. 9. 2020, <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1988-03-18-8803010671-story,amp.html>. Gl. tudi Ciril Žebot, *Neminljiva Slovenija: Spomini in spoznanja iz razdoblja sedemdesetih let od Majniške deklaracije* (Celovec: samozaložba, 1988), 449.

107 »The Situation in the Soviet Union and the Eastern Europe, C-M (88) 14, 27. 4. 1988,« v: *A View from Brussels: Secret NATO Reports about the East European Transition, 1988–1991*, ur. Gusztáv D. Keckés (Budapest: HAS, 2019), 42, 43, 56, 57.

108 »The Situation in the Soviet Union and the Eastern Europe, C-M (88) 47, 10. 11. 1988,« v: *A View from Brussels*, 63, 64.

109 AsILS, Aga, b. 542, f. Visita GA gennaio 89, Ministero degli Affari Esteri: *Rapporti Jugoslavia – Unione Sovietica* [začetek 1989].

obiskom v okviru State Departmenta v Washingtonu gledali na podoben način. Na splošno je bilo v Jugoslaviji občutiti vedno pogostejši pritok informacij in s tem vplivov z Zahoda. V ekonomskem smislu pa, kljub intenzivnim izmenjavam med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo (od Sovjetov je prejela na primer med 55 in 60 odstotkov nafte), je postajal za slednjo Zahod vedno bolj atraktiven, saj si je želela gospodarskega razvoja, ki bi bil na ravni zahodnoevropskih trgov, da bi tako pridobila dovoljšne vsote deviz, s katerimi bi lahko izplačevala zunanje dolgeve. Zaradi tega so nameravali Jugoslovani nekompetitivne izdelke vedno bolj usmerjati na Vzhod, tako da je postajala perspektiva izmenjav s Sovjetsko zvezo in na splošno z Vzhodom omejena.¹¹⁰

Sklep

Jugoslovansko-sovjetska deklaracija je torej zaradi omembe načel enakopravnosti, demokratičnosti, varnosti in pravice do samostojnega odločanja držav vsaj v teoriji predstavljala osnovo, na kateri je bilo mogoče Jugoslaviji po eni strani priznati nadaljevanje posebne socialistične poti, po drugi pa spreminjanje razmerij ali odnosov v državah vzhodno od železne zaves. To bi pomenilo velik odklon od dotedanje politike Moskve, zato ni nenavadno, da so bili vsaj v prvih mesecih po Gorbačovovem obisku v Jugoslaviji, kot lahko sklepamo na podlagi analiziranega arhivskega gradiva, nekateri na Zahodu skeptični glede opustitve sovjetskega nadzora nad politikami njenih satelitskih držav. Hkrati pa so se zavedali slabljenja njene moči, kar je posledično privedlo do sprememb v svetovni politiki, ki jih je v precejšnji meri občutila ravno Jugoslavija. Kot so ocenjevali v britanski diplomaciji, in podobno lahko rečemo tudi za italijansko, vsaj leta 1988 ni bilo več nevarnosti, da bi se Jugoslavija podredila vplivu Sovjetske zveze, in to že z ekonomskega vidika, saj je ta ni mogla tako finančno podpreti kot Zahod.

Zunanja politika Gorbačova (ki si je že od oktobra 1986 naprej skupaj z ameriškim predsednikom Ronaldom Reaganom in nato z njegovim naslednikom Georgeom H. W. Bushem prizadeval zmanjšati jedrsko napetost ter druga trenja med blokoma)¹¹¹ je tako – hote ali nehote – prinesla novost v vzhodni blok. Zato je morda bolje – kot definitivno odgovoriti na vprašanje, ali je jugoslovansko-sovjetska deklaracija pomenila konec Brežnjeve doktrine ali vsaj začetek njenega konca – upoštevati dogajanje v vzhodnem bloku po marcu 1988. Sovjetska zveza je namreč umaknila svojo vojsko iz

110 AsLS, Aga, b. 544, f. La situazione politica interna, Ministero degli Affari Esteri da Petrigiani, Italdipl Washington (Tele. 1592, parte 1 e 2): *Situazione e prospettive jugoslave. Valutazioni del Dipartimento di Stato*, 23. 7. 1986.

111 Npr. John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment. A Critical Appraisal of American National Security Policy During the Cold War* (New York in Oxford: Oxford University Press, 2005), 364–67. John Lewis Gaddis, *The Cold War* (London: Allen Lane, 2006), 230–36, 248, 249. Michael L. Dockrill in Michael F. Hopkins, *The Cold War 1945–1991* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006), 147–52. Mario Del Pero, *Libertà e impero. Gli Stati Uniti e il mondo, 1776–2006* (Roma in Bari, Laterza, 2008), 393–95. Wilfried Loth, *Overcoming the Cold War. A History of Détente, 1950–1991* (Basingstoke: Palgrave, 2002), 184–87, 191–96, 204. Giampaolo Valdevit, *La guerra nucleare. Da Hiroshima alla difesa antimissile* (Milano: Mursia, 2010), 198–205, 243, 244. Brown, »The Gorbachev Revolution,« 262–64. Brown, »The Gorbachev Era,« 339–41.

Afganistana, Gorbačov pa ni izdal ukaza, da bi ukrepali proti procesom družbenih in političnih sprememb na Madžarskem in Poljskem, ki so dobili zalet zlasti leta 1989.¹¹² Čeprav torej eksplisicne zavrnitve Brežnjeve doktrine res ni bilo, Sovjetska zveza ni več posegala v notranje zadeve dotedanjih satelitskih držav – imela je težave v nekaterih svojih republikah, saj Gorbačovove reforme niso preprečile razpada skupne države.¹¹³

Viri in literatura

Arhivski viri

- AsILS – Archivio storico Istituto Luigi Sturzo, Roma:
 - AsILS, fond Archivio Giulio Andreotti (Aga).
- TNA – The National Archives, Kew-London [nekdanji Public Record Office]:
 - TNA, fond Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Northern Department and East European and Soviet Department (and succeeding departments): Registered Files (N, EN and ES Series) (FCO 28).
 - TNA, fond Foreign and Commonwealth Office: European Integration Department (External): Registered Files (E(MX) Series) (FCO 98).
 - TNA, fond Records of the Prime Minister's Office: Correspondence and Papers, 1979–1997 (PREM 19).

Časopisni viri

- *Chicago Tribune*, 1988.
- *Delo*, 1987, 1988.
- *Il Piccolo*, 1988.
- *Katoliški glas*, 1988.
- *Komunist: Glasilo ZK Jugoslavije in ZK Slovenije*, 1988.
- *La Stampa*, 1988.
- *Mladina*, 1988.
- *Novi list*, 1988.
- *Primorski dnevnik*, 1988.
- *The New York Times*, 1988.
- *Večer*, 1988.

Literatura

- Bajc, Gorazd. »Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: il contesto locale e internazionale letto dalla diplomazia britannica.« *Annales, Series Historia et Sociologia* 24, št. 4 (2014): 713–32.

112 O Gorbačovovem odzivu na spremembe na Poljskem in Madžarskem npr. Lévesque, »The East European Revolutions,« 316–23.

113 Aleš Maver, Darko Friš in Gorazd Bajc, »Med begom pred sovjetsko preteklostjo in vračanjem vanjo. Stranke in volitve v Ukrajini in Belorusiji med leti 1989 in 2013,« *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019): 186–89. Brown, »The Gorbachev era,« 342–51.

- Bajc, Gorazd. »Great Britain and the Italian-Yugoslav Relations in the 1970s.« V: *Italy and Tito's Yugoslavia in the Age of International Détente*, ur. Massimo Bucarelli et al., 75–98. Bruxelles: Peter Lang, 2016.
- Bajc, Gorazd. »La Jugoslavia e la guerra dello Yom kippur: appunti della diplomazia britannica.« V: *Europa e Medio Oriente (1973–1993)*, ur. Gianvito Galasso et al., 377–95. Bari: Cacucci, 2017.
- Bajc, Gorazd, Janez Osojnik in Darko Friš. »Nekateri vidiki mednarodnega priznanja Slovenije s posebnim ozirom na ameriški pogled, junij 1991–april 1992.« *Studia Historica slovenica* 19, št. 1 (2019): 217–56.
- Bebler, Anton. »Sovjetsko 'novo razmišljanje' i sigurnost Jugoslavije.« *Politička misao* XXVI, št. 2 (1989): 41–60.
- Brown, Archie. »The Gorbachev Era.« V: *The Cambridge History of Russia*, zv. 3, ur. Ronald Grigor Suny, 316–51. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Brown, Archie. »The Gorbachev Evolution and the End of the Cold War.« V: *The Cambridge History of the Cold War*, zv. 3, ur. Melvyn P. Leffler in Odd Arne Westad, 244–66. Cambridge in New York: Cambridge University Press, 2011.
- Cichock, Mark A. »The Soviet Union and Yugoslavia in the 1980s: A Relationship in Flux.« *Political Science Quarterly* 105, št. 1 (1990): 53–74.
- Cornell, Svante E. »Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance.« *Middle Eastern Studies* 34, št. 1 (1998): 51–72.
- Costamagna, Christian. »Yugoslavia and the Special War in Late Socialism: New Research Perspectives.« *Serbian Studies Research* 8, št. 1 (2017): 121–52.
- Del Pero, Mario. *Libertà e impero. Gli Stati Uniti e il mondo, 1776–2006*. Roma in Bari: Laterza, 2008.
- Dizdarević, Raif. *Sudbonosni podvig Jugoslavije: Podsjećanja na istorijsko NE staljinizmu – događaj koji je opredijelio budućnost Jugoslavije*. Sarajevo: Udruženje za moderno historiju/Udruga za modernu povijest, 2018.
- Dockrill, Michael L. in Michael F. Hopkins. *The Cold War 1945–1991*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.
- Fraser Niall M. et al. »A Conflict Analysis of the Armenian-Azerbaijani Dispute.« *The Journal of Conflict Resolution* 34, št. 4 (1990): 652–77.
- Friš, Darko in David Hazemali. »Slovenski glas in Branko Pistivšek pod nadzorom Službe državne varnosti.« *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017): 807–22.
- Gaddis, John Lewis. *Strategies of Containment. A Critical Appraisal of American National Security Policy During the Cold War*. New York in Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Gaddis, John Lewis. *The Cold War*. London: Allen Lane, 2006.
- Glaurdić, Josip. *The Hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia*. New Haven in London: Yale University Press, 2011.
- Griesser-Pečar, Tamara, »Ciril Žebot. Prizadevanje za samostojno Slovenijo.« *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018): 277–304.
- Jenuš, Gregor. »Proces proti četverici in Odbor za varstvo človekovih pravic.« *Studia Historica Slovenica* 7, št. 1–2 (2007): 61–91.
- Jenuš, Gregor in Darko Friš. »Specialna vojna. Prispevek o ukrepih jugoslovanskih organov za notranje zadeve pri nadzoru državne meje in v boju proti 'zunanjim' in 'notranjim sovražnikom.« *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017): 777–92.
- Kladnik, Tomaž, »Mirko Javornik, kot interes Službe državne varnosti Socialistične Republike Slovenije.« *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018): 305–24.
- Kramer, Mark. »Beyond the Brezhnev Doctrine: A New Era in Soviet-East European Relations?.« *International Security* 14, št. 3 (1989–1990): 25–67.
- Lévesque, Jacques. »The East European Revolutions of 1989.« V: *The Cambridge History of the Cold War*, zv. 3, ur. Melvyn P. Leffler in Odd Arne Westad, 311–32. Cambridge in New York: Cambridge University Press, 2011.

- Lieven, Anatol. *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven in London: Yale University Press, 1993.
- Loth, Wilfried. *Overcoming the Cold War. A History of Détente, 1950–1991*. Basingstoke: Palgrave, 2002.
- Lusa, Stefano. *Razkroj oblasti: slovenski komunisti in demokratizacija države*. Ljubljana: Modrijan, 2012.
- Maver, Aleš in Darko Friš. »Demokratske parlamentarne volitve v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013.« *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018): 529–56.
- Maver, Aleš, Friš, Darko in Gorazd Bajc. »Med begom pred sovjetsko preteklostjo in vračanjem vanjo. Stranke in volitve v Ukrajini in Belorusiji med leti 1989 in 2013.« *Studia Historica Slovenica* 19, št. 1 (2019): 181–216.
- Melanšek, Tadeja. »Služba državne varnosti in njeno spremljanje britanske obveščevalne službe v Socialistični republiki Sloveniji. Magistrsko delo.« Univerza v Mariboru, 2019.
- Mičić, Aleksandar. »Cenzura v tisku – Mladina in oblast od 1985 do osamosvojitve. Diplomsko delo.« Univerza v Ljubljani, 2004.
- Pavlović, Vojislav. »The Israel-Arab War of 1967. The Watershed in Tito's Foreign Policy.« V: *Europa e Medio Oriente (1973–1993)*, ur. Gianvito Galasso et al., 363–75. Bari: Cacucci, 2017.
- Pesek, Rosvita. »Ko opozicija prevzame pobudo, komunisti pa izgubijo oblast (1987–1990).« *Prispevki za novejšo zgodovino* 51, št. 2 (2011): 329–52.
- Pirjevec, Jože. *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa, 1995.
- Pirjevec, Jože. *Tito in Tovariši*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011.
- Rajak Svetozar. »The Cold War in the Balkans, 1945–1956.« V: *The Cambridge History of the Cold War*, zv. 1, ur. Melvyn P. Leffler in Odd Arne Westad, 198–220. Cambridge in New York: Cambridge University Press, 2011.
- Rajak, Svetozar. *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, Comradeship, Confrontation, 1953–1957*. London in New York: Routledge, 2011.
- Repe, Božo. *Milan Kučan, Prvi predsednik*. Ljubljana: Modrijan, 2015.
- Repe, Božo in Darja Kerec. *Slovenija, moja dežela: družbena revolucija v osemdesetih letih*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2017.
- Romanenko, Sergej. »Višenacionalna država i/ili višestranački sistem – SSSR i SFRJ u periodu 1985.–1991.« V: *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*, ur. Aleš Gabrič, 33–50. Ljubljana: INZ, 2012.
- Saideman, Stephen M. in R. William Ayres. *For Kin or Country: Xenophobia, Nationalism and War*. New York: Columbia University Press, 2008.
- Smith, Jeremy. »Non-Russians in the Soviet Union and after.« V: *The Cambridge History of Russia*, zv. 3, ur. Ronald Grigor Suny, 495–521. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Stent, Angela E. *Russia and Germany Reborn: Unification, the Soviet Collapse, and the New Europe*. Princeton: Princeton University Press, 1998.
- Stopar, Andrej. »New Relations in the Crumbling Times: Emerging Slovenia's Independence in Russian Diplomatic Sources (1990–1992).« *Studia Historica Slovenica* 15, št. 3 (2015): 709–49.
- Stopar, Andrej. »V očeh razpadajočega imperija: Podoba Slovenije v Sovjetski zvezi in Rusiji v času slovenskega osamosvajanja (1990–1992). Doktorska disertacija.« Nova Gorica, 2015.
- Šela, Ana in Darko Friš. »Nova revija v primežu Službe državne varnosti.« *Annales, Series Historia et Sociologia* 27, št. 4 (2017): 823–36.
- Šela, Ana in Mateja Matjašič Friš. »Nadzor Službe državne varnosti nad revijo *Zaliv*.« *Annales, Series Historia et Sociologia* 29, št. 4 (2019): 675–88.
- Valdevit, Giampaolo. *La guerra nucleare. Da Hiroshima alla difesa antimissile*. Milano: Mursia, 2010.
- Vodopivec, Peter. »Zasuk v slovenski politiki: proces proti četverici.« V: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*,

ur. Jasna Fischer et al., 1188–91. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.

- Yekelchyk, Serhy. »The Western Republics: Ukraine, Belarus, Moldova and the Baltics.« V: *The Cambridge History of Russia*, zv. 3, ur. Ronald Grigor Suny, 522–48. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Zubok, Vladislav M. »Soviet Foreign Policy from Détente to Gorbachev, 1975–1985.« V: *The Cambridge History of the Cold War*, zv. 3, ur. Melvyn P. Leffler in Odd Arne Westad, 89–111. Cambridge in New York: Cambridge University Press, 2011.
- Žebot, Ciril. *Nemiljiva Slovenija: Spomini in spoznanja iz razdoblja sedemdesetih let od Majniške deklaracije*. Celovec: samozaložba, 1988.

Objavljeni viri

- *A View from Brussels: Secret NATO Reports about the East European Transition, 1988–1991*, ur. Gusztáv D. Keckés. Budapest: HAS, 2019.
- CIA FOIA, *USSR-Yugoslavia*, 6. 4. 1988. Pridobljeno 2. 9. 2020. <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/5166d4f999326091c6a60854>.
- *Masterpieces of History: The Peaceful End of the Cold War in Europe, 1989*, ur. Svetlana Savranskaya, Thomas Blanton in Vladislav Zubok. Budapest in New York: CEU Press, 2010.

Gorazd Bajc and Janez Osojnik

MIKHAIL GORBACHEV'S VISIT TO YUGOSLAVIA IN MARCH 1988 AND THE YUGOSLAV-SOVIET DECLARATION

SUMMARY

The 1980s represent the resolution of the Cold War. Mikhail Sergeyevich Gorbachev, the last leader of the Soviet Union, contributed notably to this with his politics – among other things by rejecting the Brezhnev Doctrine of the so-called limited sovereignty of the Eastern Bloc countries, proclaimed in 1968. Between 14 and 18 March 1988, he visited Yugoslavia, a country whose mutual relations with the Soviet Union and, consequently, the Eastern Bloc, had oscillated between good and bad after the end of World War II. After the Cominform Resolution of 1948, the relations between the two states were restored in 1955 with the Belgrade Declaration, while in the following year, the relations between both Parties were renewed as well with the signing of the Moscow Declaration. The need to redefine the relations between both states and Parties emerged as they became outdated due to the changes in international politics. Hence, the Yugoslav–Soviet Declaration was signed in Dubrovnik on 18 March 1988, on the final day of the Soviet leader's visit to Yugoslavia. In the Declaration, the states committed to the development and improvement of bilateral

relations as well as to a balanced economic exchange, the recognition of the priority of socialist self-management, and the recognition of the non-aligned policy based on recognising the particular paths and diverse forms of the socialist development and international political position. They pledged their support to the policy of peace and independence of states and parties as well as the equality and equal security of all states and peaceful cohabitation of all. According to the Declaration, democratic principles were to apply among the communist, socialist, social-democratic, and other progressive parties, while the right to choose the social development path independently was also stated in this document.

Precisely this final part that emphasises the equality, democracy, security, and the right of states to adopt independent decisions represents the most crucial element of the Declaration. In a narrow sense, such a formulation once again recognised the special status of Yugoslavia among the states with a socialist or communist system and simultaneously also the protection of this system from external threats. From a broader perspective, it offered a possibility to establish different relations between the Warsaw Pact states, i.e. to reduce or abolish the control exerted by the Soviet Union over the politics of its European allies. Moreover, the right to make independent decisions regarding the social development path questioned the very socialist/communist system of the states and provided for the possibility of changing the social system. Even though it did not explicitly reject the Brezhnev Doctrine, it implied this. On the other hand, judging from the reviewed archival and newspaper materials from the West, during the first months after the visit, the Western Bloc did not have a single answer to the question whether the Yugoslav-Soviet Declaration meant the end of the Brezhnev Doctrine or at least the beginning of its end. Scepticism most often surfaced regarding the abandonment of Moscow's influence on the politics of its satellite states. The Declaration could also be significant for the development of changes in Yugoslavia and thus also in Slovenia, which Gorbachev visited on 16 and 17 March. Soon after his departure, the key events of the emancipation process started to take place in Slovenia, i.e. the so-called JBTZ affair, which resulted in the establishment of the Committee for the Defence of Human Rights and thus in a more significant social mobilisation in the northernmost Yugoslav republic.